

ÎNTRE TREI IMPERII. DIPLOMAȚIA TRANSILVĂNEANĂ ȘI TEZAURUL LUI GHEORGHE DUCA

Susana Andea*

Abstract. *The ransom of the lord of Moldavia, Gheorghe Duca, consisting of money and precious objects, was collected in Constantinople by the wife of the former voivode and then transported and confiscated in Transylvania. It was demanded by Jan Sobieski, King of Poland, as a reward for the release of the captive. Despite some claims made at some point by the Transylvanians in front of the Sublime Porte, the Poles did not take possession of the ransom. Gheorghe Duca's treasure also tempted the Turks but without any chance of success. However, the Transylvanians skilfully and successfully navigated between the two claimants, taking the most advantage of the risen opportunity. The meticulous inquiry undertaken at the request of the Viennese court, under military pressure, revealed that the nobility of Transylvania, especially those who held office in the Princely Council between 1685-1690, a group led by Michael Teleki, took advantage of the money and precious objects of the former Moldavian lord. Banffi, the first governor of Transylvania, did not remain uninvolved either. Some of the 18,000 golden coins ended up in the tribute of Transylvania, other in the hands of Generals Piccolomini, Veterani, etc. The efforts of Duca's successors after more than two decades did not yield any results, and the money was never recovered.*

Keywords: *Transylvania, Poland, the Habsburg Empire, the Sublime Porte, Gheorghe Duca*

Sfârșitul secolului al XVII-ea aducea în spațiul european o reșezare a raporturilor de forțe dintre marile puteri în spațiul nord-dunărean. Eșecul Imperiului Otoman de sub zidurile orașului Viena a marcat începutul declinului acestuia prin o serie importantă de înfrângeri suferite din partea țărilor creștine coalizate în Liga Sfântă (Imperiul Habsburgic, Polonia, Veneția). Pacea de la Karlowitz (august 1699) consfințea noua realitate politică, ca și noul raport de forțe din această zonă¹. Principatul Transilvaniei, Moldova și într-o mai mică măsură și Țara Românească, situate geografic în zona de interferență a Imperiului Otoman cu Imperiul Habsburgic, respectiv cu regatul Poloniei și cu mai nou afirmatul țarat al Rusiei s-au străduit să facă față presiunilor venite din ambele părți². Aflate sub controlul Porții Otomane, după o îndelungată practică, exersată frecvent în stările conflictuale, acestora le-a revenit sarcina de a transmite în secret știri,

* Cercetător științific I, dr. Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca al Academiei Române; e-mail: eandea@yahoo.com

¹ În septembrie 1686 Buda este pierdută de turci, vezi Várkonyi Ágnes, *Buda visszvívása, 1686*, Budapest, 1984; Idem, *Magyarország visszafoglalása (1683–1699)*, Budapest, 1987.

² Ioan Moga, *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a Țărilor Române la sfârșitul secolului al XVII-lea*, Cluj, 1933; Mihai Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă*, București, 1993.

de a facilita tranzitarea spațiului lor în siguranță, de a media eventuale înțelegeri între părțile aflate în stare de beligeranță. Servicii aproape similare au fost făcute ambelor părți din rațiuni diplomatice³ bine chibzuite. Calitatea și cantitatea acestora a fost, fără îndoială, influențată de înclinarea balanței de pe câmpurile de luptă și, într-o măsură oarecare, de autoritatea și statormicia conducerii politice din aceste state.

În Transilvania, îndelungata domnie a principelui Mihail Apafi (1661–15 aprilie 1690), apreciată în integralitatea ei pe nedrept, multă vreme, ca o domnie slabă, aflată sub controlul stărilor, se afla spre final. Participă la campaniile inițiate de Poartă împotriva lumii creștine, principele s-a concentrat mai mult spre a-și constitui propria dinastie pe tronul principatului prin demersurile diplomatice inițiate la Poartă și finalizate cu succes prin recunoașterea minorului Apafi Mihai ca succesor al său (1684–1685). Pe de altă parte, a făcut un pas înapoi în luarea deciziilor referitoare la relațiile cu Imperiul Habsburgic, lăsând pe seama unei delegații de împuterniciți ai stărilor⁴ gestionarea situației dificile a țării aflate sub ocupația militară. Marele general Mihail Teleki, cu sarcina desemnată de a organiza apărarea țării, încheiase tratatul de la Cârțișoara (1685) cu austriecii fără ca acesta să aducă beneficiile scontate familiei sale sau țării. După moartea principelui Mihail Apafi (15 aprilie 1690), urmată apoi de moartea lui Mihail Teleki, în lupta de la Zărnești (august 1690), situația a devenit mai complicată. Demersurile noii puteri s-au finalizat prin numirea unui guvernator al Transilvaniei în persoana lui Gheorghe Bánffy (1691–1708). Sub noua ocupație a Casei de Habsburg au urmat demersurile de reorganizare politică și administrativă a Transilvaniei, respectiv s-au constituit noi instituții cu rol politic, administrativ etc., toate pe un fundal marcat de puternice convulsii economice, sociale⁵, politice, religioase etc.. Această metamorfozare de amploare⁶ a adus cu sine și o reorganizare a clasei politice. Marea nobilime care se asociase domniei lui Apafi s-a văzut obligată să facă un pas înapoi, fiind înlocuită cu cea din eșalonul secund, mai puțin compromisă la acea dată, dar, în același timp, dornică să beneficieze din plin de oportunitatea ivită.

Domnia lui Gheorghe Duca⁷ experimentată în epocă, după obicei, de mai multe ori (1665–1666, 1668–1672, 1678–1683), și o dată pe tronul Țării Românești (1673–1678), și-a lăsat amprenta în viața economică, politică, socială etc. Imaginea

³ Șerban Constantin, *Medierea conflictelor interstatale est-europene de către domniii Moldovei în secolul al XVII-lea*, în vol. *Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu*, Cluj-Napoca, 1974, p. 593–598.

⁴ Trocsányi Zsolt, *Erdély központi kormányzata 1540–1690*, Budapest, 1980, p. 149–151; Idem, *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740*, Budapest, 1988.

⁵ Susana Andea, Avram Andea, *Haiducul Pinteș și lumea sa*, vol. II, *Documente privind mișcarea lui Pinteș*, Cluj-Napoca, 2003.

⁶ Ioan Lupaș, *Sfârșitul suzeranității otomane și începutul regimului habsburgic în Transilvania*, București, 1943; Avram Andea, *Transilvania. Instituții*, în vol. *Istoria românilor*, vol. VI, coord. Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu, București, 2002, p. 351–403; Anton Dörner, *Reformismul austriac și administrația din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, 2009.

⁷ Constantin Stoide, N.A., *Prima domnie moldovenească a lui Gheorghe Duca*, „Revista Istorică Română”, XV(1945), Fasc. 1, p. 36–73.

domniei sale înregistrată în cronicile de epocă menționează poziționarea lui față de anumite grupări boierești. A fost apreciat frecvent de către contemporani ca un supus credincios al turcilor. Grație averii sale impresionante adunate în timp și abilităților sale, a reușit să depășească momentele tensionate cu Înalta Poartă. Acestea au avut de cele mai multe ori ca motiv relațiile sale cu polonezii⁸. Este extrem de dificil, dacă nu chiar imposibil de a stabili o linie de demarcație între propria sa viziune referitoare la legăturile cu regatul Poloniei din proximitatea imediată a Moldovei și cea legată de relațiile cu puterea suzerană. Ca și alți domni moldoveni, Gheorghe Duca nu putea să ignore total varianta unei eventuale salvări a sa și a familiei sale, în caz de pericol dinspre Poartă, în Polonia, unde deținea proprietăți. În preajma domnului, cu roluri în politica externă, se aflau diacul de limba latină și poloneză Stanislau Kienarski⁹ și, mai ales, influentul boier Miron Costin¹⁰, cunoscut pentru orientarea sa filo-polonă. Pe de altă parte, dincolo de posibile sensibilități și afinități cu regatul Poloniei, cu certitudine se cunoaște rolul său de mediator în relațiile dintre Polonia și Poartă, jucat mai ales din porunca Porții.

Domniile îndelungate ale principelui Transilvaniei Mihail Apafi, ca și cea a lui Gheorghe Duca din Moldova și din Țara Românească, experiența reciprocă din relațiile de vecinătate, uneori foarte bune, iar alteori mai tensionate, au conferit încredere reciprocă. De altfel, cei doi s-au cunoscut nemijlocit, lucru mai rar întâlnit. Ambii au luat parte la expedițiile turcești din anii 1663, 1664 și, mai târziu, în 1683. Trecerea lui Gheorghe Duca prin Transilvania a prilejuit, desigur în condițiile generate de expediția militară, întâlnirea directă¹¹. Din suita domnului moldovean ce revenea din expediție (1683) făcuse parte și Miron Costin. La întoarcerea în Moldova domnul Gheorghe Duca¹², aflat în ținutul Putnei, împreună cu boierii care îl însoțeau, între care și sus-pomenitul Miron Costin, au fost prinși de trupele poloneze, venite într-o incursiune rapidă pentru a-l pune pe tronul Moldovei pe Ștefan Petriceicu. Gheorghe Duca împreună cu boierii din alaiul domnesc au fost duși în Polonia ca prizonieri. În privința regimului avut în Polonia de către domnul aflat la vârsta senectuții aflăm dintr-o scrisoare cifrată adresată de cineva de la curtea poloneză lui Mihail Teleki, la 15 martie 1685, că „*Palatinus Valachiae (!) Duce iam equidem liberiori fruitur aura, ita tamen ut diebus festis*

⁸ Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, București, 1983.

⁹ Susana Andea, *Din relațiile Transilvaniei cu Moldova și Țara Românească în secolul al XVII-lea*, Cluj-Napoca, 1997, p. 60–61; Idem/Susana Andea, *Transilvania, Țara Românească și Moldova. Legături politice (1656–1688)*, Cluj-Napoca, 1996, p. 270–271 [infra: *Transilvania, Țara Românească ...*].

¹⁰ Ilie Minea, *Despre Miron Costin*, „Cercetări Istorice”, An XIII–XVI, nr. 1–2 (1937–1940), p. 651–659; P.P. Panaitescu, *Miron Costin. Opere*, București, 1958; Susana Andea, *Miron Costin și Transilvania. Corespondență în limba latină*, „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj-Napoca”, Series Historica, 1996, 35, p. 392–403.

¹¹ Susana Andea, *Transilvania, Țara Românească ...*, p. 311–314.

¹² Constantin Rezachevici, *Moldova de la Ghiculești la fanarioși în Istoria românilor*, vol. V, coord. Virgil Cădea, București, 2003, p. 276–368.

*devotionis gratia templum ruthenicum adire possit extra moenia vero pedem effere non permittitur*¹³. Eliberarea lui Duca, conform documentelor de epocă, a fost condiționată de polonezi, de plata unei substanțiale sume de bani, fiind cunoscută în epocă drept „răscumpărarea” domnului. Potrivit scrisorii fostului domn Gh. Duca din 15 august 1684 de la Iavorov¹⁴, adresată lui Mihail Apafi, a rămas în Polonia din pricina vremurilor furtunoase, și trimite pe Anastasie Dymulakowicz pentru a duce în Polonia carul cu cele aduse pentru răscumpărarea sa.

Evaluarea averii depuse pentru răscumpărare

Sarcina de a aduna suma pretinsă de polonezi, respectiv 18.000 galbeni, a fost asumată de doamna Nastasia și de către vistiernicul Anastasie. Potrivit memoriului adresat în anul 1695 împăratului de la Viena de către Constantin Duca, domnul Moldovei la acea dată și fiul lui Gh. Duca, împreună cu Ștefan Duca, frate, Elena, Maria, Elisabeta, fiice, banii au fost luați în anul 1684, cu dobândă, de la negustorii din Constantinopol de către Nastasia doamna, mama lor¹⁵. Prin vistiernicul Anastasie au fost aduși în Transilvania, unde au fost depuși în orașul Bistrița pentru siguranță și în așteptarea instrucțiunilor de la Gheorghe Duca, în vederea viitoarelor demersuri în drumul spre Polonia. Potrivit însemnărilor făcute de către acest Anastasie, drumul spre Bistrița nu a fost lipsit de peripeții. Ajuns de la Constantinopol la Brașov este reținut acolo, din porunca lui Teleki Mihai, mai mult de 30 de zile. A fost dus apoi și reținut alte 10 zile la Făgăraș. Grație multor daruri oferite lui Teleki din partea doamnei, dar și cumpărate chiar de el de la niște negustori muscali ce se aflau pe acolo (40 bucăți piei de zibelină în valoare de 1.200 taleri imperiali), i s-a permis să ajungă la Bistrița¹⁶. La aflarea veștii că Gheorghe Duca a murit în Polonia (31 martie 1685, Liov), banii au fost popriți la Bistrița, iar vistiernicul a fost dus în prinsoarea Alba Iulia și plimbat apoi la Iernut, Sibiu, Făgăraș.

Mai multe tentative de a se afla cu exactitate în ce consta „răscumpărarea” lui Gh. Duca, care era inventarul exact al banilor și odoarelor (*clenodium*) aduse cu carul în Transilvania, indică, cu mici variații, sume apropiate. Astfel, în anul 1684 este menționată suma de 14.000 de galbeni, și alți 4.000 de galbeni în obiecte de aur, piei scumpe – 1.000 de zibelină¹⁷. La 1 iunie 1685 bistrițenii fac un inventar al bunurilor aflate în păstrarea lor și specifică: 12 „haine” scumpe gata cusute, 14.000 galbeni, 4 kilograme de aur¹⁸. În 20 iunie 1685¹⁹, din Polonia, se solicita orașului Bistrița

¹³ Szádeczky Lajos, *Sobieski és Teleki levelezése*, „Történelmi Társ”, 1887, p. 747 [infra: *Sobieski ...*].

¹⁴ *Török-magyarkori történelmi emlékek, Török-magyarkori állam-okmánytár*, edit. Szilády Áron, Szilágyi Sándor, Budapest, 1872, vol. VIII/VI, p. 476–477 [infra: *Török-magyarkori ...*]

¹⁵ Vezi ANEXA nr. 1.

¹⁶ Magyar Nemzeti Levéltár-Országos Levéltár [infra: MNL-OL], *Gubern. Trans. In politicis* (F46), nr. 553/1702; Anexa nr. 2.

¹⁷ MNL-OL, F46, nr. 553/1702.

¹⁸ Szilágyi Sándor, *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae. Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, [infra: E.O.E.], vol. XVIII, Budapest, 1893, p. 346–348.

80.000 taleri pentru aceeași cauză. Din alte discuții și pretenții „*puncta conferentiarum habitorum cum domino Königseg et comite Sztratman*” asupra banilor lui Duca rezultă că era vorba de „*sumam certam ad ducenta millia*”²⁰. La 1703 stările întrunite în dietă se obligă să plătească urmașilor lui Gh. Duca pe parcursul unui an (*intra unius anni ... paratam pecuniam 14 millia aureorum, in clenodiis aureis 2 millia drachmarum, 400 aurei ducati*), suma finală totală fiind de *18 millia aureorum*²¹.

Pentru a evalua corect valoarea acestei răscumpărări în epocă menționăm că, spre exemplu, la 31 iulie 1684²² trimișii ardeleni la Poartă, însărcinați cu obținerea confirmării ca principe al Transilvaniei a minorului Mihail Apafi, ofereau 25.000 galbeni (= 50 de pungi). Am specifica spre exemplu faptul că tributul Moldovei la mijlocul secolului al XVII-lea se ridica la cca. 41.000 de galbeni, în timpul lui Dimitrie Cantemir era de 26.000 galbeni²³.

Polonia și pretenția asupra banilor 1684-1685

Răscumpărarea pretinsă de regele Poloniei, Ioan Sobieski, pentru eliberarea fostului domn al Moldovei, Gheorghe Duca, deloc mică, a pus în dificultate familia domnului, dar, ulterior, a creat complicații de mare anvergură.

Perioada ce a urmat asediului Vienei (1683), respectiv anii 1684–1685, a poziționat regatul Poloniei pe harta politică a luptei antiotomane, fiind creată iluzia unei mari forțe militare, capabile de importante transformări în zonă. Această falsă impresie a creat presiuni militare, diplomatice, resimțite atât în Moldova, cât și în Transilvania, ba chiar și în Țara Românească. Pentru o scurtă perioadă polonezii au pus pe tronul Moldovei pe Ștefan Petriceicu (decembrie 1683 – martie 1684). Posibilitatea victoriei asupra Imperiului Otoman, ca și cea a reșezărilor politice a determinat luarea unor măsuri în Transilvania. Solii repetate, trimise de urgență în ianuarie – mai 1684²⁴ la regele Poloniei (Michael Inczedi, Stephanus Nagy de Ocna Sibiului), sugerau poziționarea ei în noul context. Principele Mihail Apafi se oferea ca mediator între creștini și Poartă, iar în eventualitatea neacceptării lui în această calitate, se solicita ca cel puțin Transilvania să nu fie exclusă de la viitoarele tratative²⁵. De asemenea, se urmărea ca Transilvaniei să nu i se ceară contribuții care ar expune-o la Poartă. Transilvania este „în gura turcului”, nu se poate cere o ridicare fățișă a ei până când cel puțin Belgradul, care

¹⁹ Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale [infra: SJAN] Cluj, Fond Primăria orașului Bistrița [infra: P.O. Bistrița], nr. 20378.

²⁰ Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. XI, București, 1906, p. 143–144.

²¹ MNL-OL, F.46, nr. 555/1703, rola microfilm nr. 37 293.

²² *Török-magyarkori ...*, VIII/VI, p. 471–472.

²³ Pentru alte exemple, a se vedea Mihai Maxim, *Țările Române și Imperiul otoman*, în vol. *Istoria românilor*, vol. V, coord. Virgil Cândea, București, 2003, p. 817–864.

²⁴ S.J.A.N. Cluj, P.O. Bistrița, nr. 20172, 20191, 20231, 20232.

²⁵ E.O.E., XVIII, p.184.

este cheia Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești, nu este luat de la turci. O opinie relevantă pentru orientarea diplomației ardeleni a fost cea exprimată la sfârșitul lui februarie 1684²⁶ de către Mikó István, care socotea că Transilvania este într-o situație foarte dificilă, nu mai știe cu cine să fie, de partea păgânilor sau a creștinilor. Ca atare, s-a jucat la două capete. Ambelor părți li s-au transmis știri, li s-a acordat sprijin. Așa spre exemplu, în iulie 1684²⁷, la solicitarea lui Ian Sobieski făcută lui Mihail Apafi de a se permite circulația liberă a corespondenței sale cu Țara Românească, cu Veneția, ca și a rezidentului Poloniei la Poartă, opinia exprimată de Mihai Teleki²⁸ a fost una favorabilă. Astfel a tranzitat Transilvania corespondența secretă a domnului Țării Românești, Șerban Cantacuzino cu Polonia după cum, la fel, Mihai Teleki a purtat corespondență cifrată cu Ian Sobieski.

În paralel au fost inițiate și finalizate cu succes demersurile diplomatice la Poartă (iunie-august 1684) prin care minorul Mihail Apafi a fost recunoscut ca succesor la tron în locul tatălui²⁹, în schimbul achitării unei sume consistente de bani.

În acest ambient nesigur, în august 1684, Gheorghe Duca îi anunța pe ardeleni despre trimiterea omului său după banii de răscumpărare. Probabil că undeva în toamna aceluiași an 1684, banii au ajuns în Transilvania (nu știm o dată exactă). Se cunoaște că tranzitarea Transilvaniei a fost înceată și cu obstacole. Pe de o parte, moldovenii aveau nevoie de timp și de noi informații referitoare la procesul de eliberare a fostului domn. Pe de altă parte, Mihail Teleki și conducerea Principatului se aflau în dificultăți financiare, iar banii de răscumpărare puteau fi pentru ei o soluție. Interesul comun al celor două părți era tergiversarea predării banilor. De altfel, în februarie 1685³⁰ Mihail Teleki îl ruga pe Sobieski să-l lămurească dacă îl vor elibera sau nu pe fostul domn din prinsoare. În scurt timp (16 martie 1685)³¹, acesta îl anunța pe Teleki de trimiterea oamenilor lui Duca pentru aducerea în Polonia a banilor aflați la Bistrița. Cererea nu a fost onorată, iar la plângerea moldovenilor că ar fi fost împiedicați să meargă cu răscumpărarea în Polonia, Teleki³² se declară nevinovat de acuzații de vreme ce chiar boierii ar fi solicitat un popas la Brașov pentru odihnă și își arăta disponibilitatea de a le da libera trecere către domnul lor atunci când voiesc. Între timp s-a răspândit vestea morții lui Gh. Duca (31 martie 1685, Liov), fapt care a precipitat lucrurile. Polonezii, prin Alexandru Wyszynski³³, solicită lui Mihail Teleki să-l sprijine pe vistiernicul răposatului domn, administratorul banilor acestuia, ca potrivit testamentului defunctului domn să-i aducă în Polonia, unde regele ar fi fost numit

²⁶ E.O.E., XVIII, p. 197; MNL-OL, 1526 utáni gyűjtemény. Erdélyi iratok (R. 298), csomo 1, tétel 2/1684, p. 5–6.

²⁷ Szádeczky Lajos, *Sobieski ...*, „Történelmi Tár”, 1887, p. 546.

²⁸ *Török-magyarkori ...*, VIII/VI, p. 469–470.

²⁹ Suzana Andea, *Transilvania, Țara Românească ...*, p. 324–325.

³⁰ Szádeczky Lajos, *Sobieski ...*, „Történelmi Tár”, 1887, p. 746.

³¹ *Ibidem*, p. 748.

³² Szádeczky Lajos, *Sobieski ...*, Történelmi Tár, 1888, p. 165.

³³ *Ibidem*, p. 172.

executor testamentar. Dacă vistiernicul ar refuza acest lucru, să fie reținut împreună cu banii lui Duca până la o nouă dispoziție. În scurt timp intervine și regele Poloniei, Ioan Sobieski³⁴, în același sens. Nu știe dacă din vina lui Teleki sau a vistiernicului banii sunt opriți să ajungă în Polonia pentru a se împlini ultima voință a celui trecut la cele veșnice. Se menționa că atunci când banii ajung, se va oficia înmormântarea trupului domnului după ritul greco-rutenilor, iar restul boierilor care i-au fost alături vor fi eliberați. Subiectul banilor de răscumpărare a lui Gh. Duca devenise unul de mare actualitate, dar și de presiune în Transilvania. A fost depășită simpla implicare a lui Teleki³⁵, prim consilier princiar și marele general al Transilvaniei, și a fost solicitată opinia consilierilor princiarilor în privința poziției pe care o vor lua ardelenii în legătură cu subiectul sensibil al banilor lui Duca. Ca purtător al punctului lor de vedere în Polonia a fost desemnat Ladislau Balogh. Potrivit opiniei acestora, s-a susținut de către sol că a fost permisă libera circulație a oamenilor răposatului domn, dar că ei (adică oamenii lui Duca) ar fi cerut să stea la Brașov în așteptarea unei rezoluții, că banii ar fi depuși la Bistrița din motive de siguranță, că urmează să se informeze zilnic, iar atunci când situația se va clarifica, banii vor fi duși în Polonia. Deocamdată s-ar fi primit poruncă de la Poartă ca răscumpărarea să fie dusă acolo, căci banii o privesc acum și pe văduva răposatului domn și că Transilvania este în mare pericol din pricina lor³⁶. Practic, pretențiile coroanei poloneze cu șanse de reușită asupra banilor se cam încheie aici, mai ales că, între timp, dispăruse și Jan Sobieski de pe scena politică a Poloniei (1696). Ulterior, în anul 1702³⁷, când cauza ajunge spre judecată la curtea imperială din Viena, aceasta solicită prezentarea actelor doveditoare ale pretențiilor ridicate de polonezi. Sunt date termene³⁸, în august 1702, la care să fie înfățișate documentele. Partea polonă nu a putut prezenta actele pretinse. Puterea de presiune a Poloniei asupra Transilvaniei, trecută între timp sub stăpânire austriacă, scăzuse. Polonia și-a pierdut practic șansele de a obține patrimoniul lui Duca.

Imperiul Otoman și pretenția asupra banilor 1685

Pretențiile Porții Otomane asupra banilor de răscumpărare a lui Gh. Duca, ajunse de la Constantinopol în Transilvania, au devenit vizibile atunci când s-a aflat de moartea fostului domn (31 martie 1685, Liov). Principele Mihail Apafi era înștiințat de către Gyárfás Pál printr-o scrisoare datată 15 mai 1685³⁹ de faptul că marele vizir, informat de moartea lui Duca, trimite în Transilvania pe Jusuf Aga spre a ridica banii adunați pentru răscumpărare. De altfel, în scurt timp, la 31 mai

³⁴ *Ibidem*, p. 334–335.

³⁵ *Ibidem*, p. 335.

³⁶ *Ibidem*, p. 335–336.

³⁷ MNL-OL, F46, nr. 311/1702, rola microfilm nr. 37.292.

³⁸ MNL-OL., Liber decretorum, 1698–1705 (B15), p. 733.

³⁹ E.O.E., XVIII, p. 339.

1685,⁴⁰ la Făgăraș, era prezentată porunca cu pecetea inelară a lui Kara Ibrahim basa, marele vizir, prin care se cerea principelui reținerea banilor lui Duca și trimiterea lor. Împrejurările au permis un răspuns abil al principelui (Porumbac, 4 iunie 1685)⁴¹, de fapt al consilierilor principelui, prin care se invoca o poruncă mai veche a vizirului de a permite trecerea banilor de răscumpărare spre Polonia. Ardelenii nu și-ar fi permis să încalce o poruncă, așa că nu se mai poate face nimic în direcția banilor. Era un răspuns diplomatic, care infirma realitatea. De altfel, adevărata situație a banilor rezulta din instrucțiunile date în numele lui Apafi lui Ladislau Balogh pentru bistrițeni (1 iunie 1685)⁴². Pentru că banii sunt ceruți atât de turci, cât și de polonezi, se poruncește să fie luate măsuri de către oraș pentru păstrarea lor în siguranță, să nu se atingă nimeni de ei și, mai ales, să nu fie dați nimănui fără poruncă. Potrivit acestei dispoziții, judele orașului Bistrița chemase în fața lui pe Anastasie în legătură cu banii și odoarele depuse spre păstrare, măsurându-se valoarea lor comunicată desigur lui Mihail Apafi (9 iunie 1685)⁴³.

Presiunea Porții privitoare la banii în discuție era resimțită în Transilvania, printre altele solicitându-se prin intermediul lui Mikes Kelemen aflat la București (3 iulie 1685)⁴⁴ opinia lui Șerban Cantacuzino referitoare la acest subiect sensibil. Domnul ar fi sugerat prinderea lui Atanasie și a slujitorilor lor și, în situația de urgență din partea turcilor, trimiterea banilor la Poartă. Evoluțiile militare ulterioare au închis acest capitol al pretențiilor Porții asupra banilor lui Duca.

Imperiul Habsburgic și banii lui Gheorghe Duca (1685–1703)

Victoriile dobândite de trupele austriece în vara anului 1685, Nové Zámky (Érsekújvár), Presov (Eperjes), Tokaj, Szolnok etc., au pus Transilvania într-o poziție specială. Ocupată teritorial de trupele victorioase pentru a fi „protejată” de un eventual atac al polonezilor, austriecei au solicitat ruperea relațiilor cu Poarta⁴⁵. Prevederile tratatului de la Dumbrăveni (27 noiembrie 1685) nu au tranșat definitiv raporturile Transilvaniei cu Poarta, apreciind-o mai degrabă drept temporară, așa încât și jocurile politice și-au continuat dubla orientare.

Din punct de vedere economic, situația financiară a Transilvaniei devenise extrem de dificilă, ceea ce poate explica într-un fel interesul mare pentru banii lui Duca. La 18 iulie 1685⁴⁶, acest subiect a fost inclus în cadrul subiectelor dezbătute la consultările dintre consilieri și principe. S-a decis ca, luând în considerare

⁴⁰ *Török-magyarkori ...*, IX/VII, p. 55.

⁴¹ *Török-magyarkori ...*, IX/VII, p. 56–58.

⁴² E.O.E., XVIII, p. 346–347.

⁴³ E.O.E., XVIII, p. 347–348.

⁴⁴ *Török-magyarkori ...*, IX/VII, p. 67–68.

⁴⁵ *Diplomatarium Alvinczianum. Alvinczi Péter okmánytár*, edit. Szilágyi Sándor, Gergely Samu, Pettkó Béla, Budapest, I, 1870, p. 34 [infra: *Diplomatarium Alvinczianum ...*].

⁴⁶ *Diplomatarium Alvinczianum ...*, I, p. 21.

vremurile, banii să fie încredințați spre administrare și bună păstrare orașului Bistrița, până când împrejurările vor reclama o altă hotărâre. Stările întrunite în adunarea generală a țării în toamna anului 1685 s-au străduit să găsească soluții pentru a face rost de banii necesari. După diferite împrumuturi (de ex. la 16 februarie 1685⁴⁷, Sibiu, i se cerea lui Mihai Teleki, ce era și arendator al dijmelor, suma de 500 fl., în termen de 10 zile; lui Bethlen Elek 5.000⁴⁸ de fl. etc.), s-au găsit și alte variante. La 18 decembrie 1685⁴⁹ deputăția sau delegația consilierilor princieri, care a condus Transilvania în numele principelui, poruncea orașului Bistrița ca, luând în considerare nevoile țării, să predea lui Macskási Boldizsár⁵⁰ banii și lucrurile lui Duca pentru a fi duse la Sibiu, orașul fiind asigurat că nu vor exista pe viitor neplăceri generate de predarea banilor și odoarelor. Audieri ulterioare clarifică felul în care a fost făcută predarea-preluarea bunurilor lui Duca. Banii au fost numărați în fața lui Macskási de către Vizaknai Mihai, fiind de față reprezentanții orașului Bistrița și domnul „komornik”, adică domnul Apor István. Actele întocmite cu acest prilej au fost „rătăcite” însă în scurt timp. Se menționează că ar fi fost puse de Nicolae Bethlen în „conservatorium” sau luate la Turda de către Apor István. Cu certitudine se cunoaște faptul că banii și bunurile au ajuns la Sibiu. Potrivit unor depoziții ulterioare, rezultă că acolo banii au fost duși direct la locuința lui Mihai Teleki care ar fi dispus de ei după bunul lui plac.

După acest episod din toamna anului 1685, urmează o perioadă de tăcere asupra subiectului, readus în actualitate în iunie 1687⁵¹, când sunt căutați de polonezi. S-au păstrat două „censura”, adică opinii ale consilierilor princieri referitoare la subiect și la răspunsul potrivit de dat celor interesați. Se considera că banii îi privesc pe urmașii răposatului domn, și nu pe rege, că principele, constrâns de marile greutăți ale țării, a fost obligat să predea banii trupelor imperiale. Una dintre opinii sugera folosirea lor pentru dobândirea bunăvoinței din partea austriecilor sau pentru includerea lor între banii necesari tributului⁵².

Subiectul revine în actualitate odată cu numirea pe tronul Moldovei a lui Constantin Duca (aprilie 1693 – decembrie 1695), fiul răposatului Gheorghe Duca. De această dată, încercarea de a da de urma banilor este făcută la Viena, la curtea imperială, de către moștenitorii lui Gheorghe Duca. Memoriul lor înaintat cândva în toamna anului 1694 – mai 1695⁵³ a avut ecou și urmări din partea părții solicitate, mai ales că în anexa lui, pe lângă specificarea conținutului tezaurului, au fost menționate persoanele care și-ar fi însușit din banii și bunurile lui Duca,

⁴⁷ E.O.E., XVIII, p. 421.

⁴⁸ Trocsányi Zsolt, *op. cit.*, p. 158–159.

⁴⁹ *Diplomatarium Alvinczianum ...*, I, p. 40–41; E.O.E., XVIII, p. 418–419.

⁵⁰ Membru al Consiliului princiar (1686–1690); asesor al tablei princiare (1667–1687), membru al delegației ce a condus principatul (1685–1690); sol la Poartă, Viena, Polonia.

⁵¹ E.O.E., XIX, p. 173–174.

⁵² *Török-magyarkori ...*, IX/VII, p. 250–251; S.J.A.N. Cluj, Colecția Kemény Jozsef, vol. XXXII, nr. 737.

⁵³ MNL-OL, F.46, nr.122/1695, rola microfilm nr. 37284. (Anexa nr. 1.)

socotite la 18.000 galbeni. Astfel erau menționați: Teleki Mihail⁵⁴, Székely Ladislau⁵⁵, Bethlen Gergely, Bethlen Elek⁵⁶, Apor István, Nalácz István⁵⁷, Alvinczi Péter, Inczedi Pál. Un rescript imperial al lui Leopold, din mai 1695, generat de memoriul mai sus-menționat prin care se solicita restituirea banilor și judecarea celor care au luat banii „*pro administranda iustitia contra specificatos pecuniam raptos et demandando illarum restitutione*”⁵⁸, dispunea să se facă dreptate (*iustitia*). Potrivit însemnărilor dintr-un protocol al Guberniului, din 18 august 1695⁵⁹, au fost efectuate cercetări legate de subiectul în cauză, dar din nou s-a așternut tăcerea fără aflarea vreunei soluții.

Revenirea pe tronul Moldovei a lui Constantin Duca (14 septembrie 1700–1703 iunie-septembrie) reactualizează solicitările înaintate la Viena, pentru intrarea în posesia banilor lui Duca. În 29 decembrie 1700⁶⁰ un rescript imperial solicita ca să fie siliți să restituie banii lui Duca cei care vor fi găsiți „*ut ii qui ... principem Ioannem Duca aureorum participat inventi fuerit ad restitutionem compellantur*”, fiind menționați aceiași nobili de mai sus. Evident că nu se putea ignora de către ardeleni o astfel de poruncă citită și înfățișată în Guberniu, conform însemnării de pe verso-ul actului, la 28 februarie 1701. Statutul țării era altul după pacea de la Srjemski Karlovci (Karlowitz, 1699), trupele austriece controlau și impuneau, la nevoie prin forța militară, cele dispuse de curtea imperială. Subterfugiile la care recuseseră în trecut consilierii princieri, navigând între marile imperii, nu mai erau posibile, așa cum nu mai era integritate nici solidaritatea dintre ei. În martie 1701⁶¹ este luată declarația lui Macskási Boldizsár, cel care participase la preluarea *lytri moldavici* pentru a se afla din ce consta ea (răscumpărarea) și pentru a se găsi actele întocmite. Referirile sunt mai generale. Boldizsár menționează că a fost vorba de 17.000 galbeni și câteva sute, nu mai știe exact, că a avut un timp cheia de la lada cu odoare, dar că Vizaknai Mihai ar fi știut să spună mai multe amănunte, dar, cum acesta a murit, nu se mai știu multe. Probabil că au fost făcute și alte cercetări. Cunoaștem faptul că undeva în martie 1701⁶², Guberniul Transilvaniei trimite un răspuns în privința acestei probleme. Se recunoaște faptul că s-au depus atât în bani de aur, în odoare (*clenodium*), ca și piei de zibelină (*in pellibus zobellini*) pentru răscumpărarea pretinsă de Sobieski, și că murind domnul Duca, banii au fost reținuți la Bistrița. Din ei, o parte au fost oferți principelui Mihail Apafi, o altă

⁵⁴ Membru în Consiliul princiar (1670–1690); mare arendator al dijmelor (1674–1690); general suprem pentru *mezei hadak* (1681–1690).

⁵⁵ Membru al Consiliului princiar (1680–1690); președinte al tablei princiare (1687–1690); căsătorit cu Buicescu Sara.

⁵⁶ Membru al Consiliului princiar (1680–1690).

⁵⁷ Membru al Consiliului princiar (1677–1690), magistrul suprem al curții princiare (1667–1690).

⁵⁸ MNL-OL, F.46, nr. 122/1695, rola microfilm nr. 37284.

⁵⁹ MNL-OL, F.46, nr. 549/1702.

⁶⁰ MNL-OL, F.46, nr. 8/1701, rola microfilm nr. 37290; *Gub. Trans. In politicis libri conceptum* (F43), vol. II, p. 425.

⁶¹ MNL-OL, F.46, nr. 229/1701, rola microfilm nr. 37292.

⁶² MNL-OL, F.46, nr. 104/1701, rola microfilm nr. 37291.

parte au fost folosiți pentru acoperirea unor nevoi urgente ale țării și că puține lucruri au ajuns în mâinile unor persoane private. Un nou rescript imperial (1701 august 3, Viena)⁶³ discutat la Alba Iulia, la 22 septembrie 1701, cerea în termeni aspri ca, fără alte amânări, *lytri Moldaviae* să fie restituită integral urmașilor lui Duca. De fapt, generalul Rabutin ceruse Guberniului, la 12 septembrie⁶⁴, să fie urgentată plata către urmașii în drept, amenințând cu aplicarea în forță a poruncii primite. Se pare că un anume Sofronios István⁶⁵ primise porunca de la Guberniu (septembrie 1701) de a face fără întârziere un *regestrum* al celor lăsate în Transilvania de trimișii lui Duca, respectiv vistiernicul Anastasie, și o prezentare a împrejurărilor în care a avut loc. Efectul acestor demersuri s-a văzut. Guberniul poruncește lui Macskási Boldizsár, lui Ugron Francisc⁶⁶ și fiilor acestuia, văduvelor lui Alvinczi Péter⁶⁷, Bethlen Gergely, Inczedi Pál⁶⁸ ca să trimită la Sibiu, până la 27 decembrie, cele luate din răscumpărarea lui Duca⁶⁹. Se poate constata că au apărut unele diferențe față de numele nobililor menționați anterior, de unde rezultă că au mai fost efectuate unele cercetări. Aflat la Sibiu, generalul Rabutin solicita Guberniului (19 noiembrie 1701)⁷⁰ susținerea solului trimis din Moldova, reverendul Elia Migniat, în chestiunea banilor lui Duca, amenințând cu execuția militară a persoanelor private care nu restituie bunurile.

Aplicarea în practică a dispozițiilor s-a lovit din nou de o serie de obstacole și de tergiversări din partea ardelenilor. În perioada ianuarie – februarie 1702 acesta a fost un subiect extrem de discutat în spațiul transilvănean. Accentul s-a pus pe aflarea „adevărului”, fiind căutați cu mare insistență cei care participaseră la preluarea tezaurului și, fiind căutate actele care să dovedească destinația lui. Astfel, la 24 ianuarie 1702⁷¹ Guberniul revine cu poruncile adresate lui Macskási prin care este chemat la Alba Iulia, împreună cu actele pe care le are în problema banilor lui Duca. Întrucât acesta invocase probleme grave de sănătate, Guberniul dispune trimiterea unui împuternicit al acestuia care să dea declarațiile atât de solicitate. Porunci similare au fost adresate și lui Ugron Francisc, perceptor principal⁷² la data preluării banilor.

Declarația lui Macskási din 5 februarie 1702⁷³, făcută la Pânet, scaunul Mureșului, în fața unei delegații a stărilor, aduce o nouă perspectivă asupra utilizării banilor lui Duca. Din răspunsul dat la interogatoriul compus din nouă

⁶³ MNL-OL, F.46, nr. 50/1701, rola microfilm 37291.

⁶⁴ MNL-OL, F.46, nr. 272/1701, rola microfilm nr. 37292.

⁶⁵ MNL-OL, F.46, nr. 73/1701, rola microfilm nr. 37291.

⁶⁶ Membru al delegației care a condus Transilvania (1685–1690).

⁶⁷ Protonotar al Transilvaniei, membru al delegației care a condus Transilvania (1685–1690).

⁶⁸ Membru al delegației care a condus principatul (1685–1690); *praefectus* al bunurilor princiare (1686–1690); asesor al tablei princiare (1687–1689).

⁶⁹ MNL-OL, F.43, vol. III, p. 618–619; F43, p. 581, rola microfilm nr. 45856.

⁷⁰ MNL-OL, F.46, nr. 278/1701, rola microfilm nr. 37292.

⁷¹ MNL-OL, F.43, vol. III, p. 641, p. 644, rola microfilm nr. 45856.

⁷² MNL-OL, F.43, vol. III, p. 650–652, rola microfilm nr. 45856.

⁷³ S.J.A.N. Cluj, Fond Lázár de Mureșeni, nr. 595; MNL-OL, F46, nr. 539-541, 546, 549, 556/1702, rola microfilm nr. 37293.

puncte rezultă că banii preluați de la orașul Bistrița au avut diverse destinații. Din porunca principelui Apafi au fost dați generalului Piccolomini 2,5 mii taleri, generalului Veterani 3.000 taleri, pentru tributul Porții (*orszagadoja*) 6.000 galbeni (într-o altă variantă 7.000 galbeni). Recunoaște tratativele purtate cu polonezii pentru acești bani, a și încheiat cu aceștia un „contractus” împreună cu Bethlen Elek, dar nu menționează nicio sumă care să fi fost dată. În privința banilor mai menționează că au fost dați: 225 galbeni lui Apor István, alți bani (neprecizată suma) au fost cheltuiți pentru soldați (*mezei hadak*). Nu mai sunt menționate blănurile de zibelină, în schimb se insistă asupra odoarelor din aur și asupra soartei lor. Astfel, rezultă că lanțuri de aur (nu se specifică greutate, formă, valoare etc.) au ajuns la: guvernatorul Bánffi, 1 bucată; Apor István, 1 bucată; urmașii lui Bethlen Elek, 1 bucată; urmașii lui Bethlen Gergely, 1 bucată; urmașii lui Teleki Mihály, 2–3 sau mai multe bucăți, Macskási Boldizsár, 1 bucată. Declarația de mai sus a constituit o perioadă de timp temeiul poziționării nobilimii implicate, totuși remarcându-se unele diferențe față de declarația aceluiași din decembrie 1701. Cert este că s-a stabilit oficial o poziționare a Guberniului în aceasta cauză, respectiv s-a decis ca cei care au luat odoare (*clenodium*) să le restituie, să le aducă în Consiliu unde să fie măsurate, trecute într-un registru sub semnătură. Astfel, Macskási anunța restituirea lanțului luat, Alvinczi Péter și Inczedi Pál depuneau jurământ că nu au luat nimic, iar guvernatorul Bánffi declara că a cumpărat lanțul cu 1.000 de galbeni de la diacul Belenyési György. De asemenea, a rezultat că cei doi generali austrieci au emis chitanțe pentru sumele primite, dar nu poate fi dovedită suma de bani pusă la contribuția față de Poartă. Abatele Elia Mignati, reprezentantul domnului Duca, în problema tezaurului a adăugat și pretenția de a se restitui de către urmașii lui Teleki Mihai contravaloarea a 40 perechi de piei de zibelină socotite la 10.200 taleri imperiali, alte bunuri din argint și aur socotite la 200 taleri luate cu sila de la Anastasie de către Teleki Mihai (9 februarie 1702)⁷⁴. O dovadă că s-a început restituirea bunurilor luate și depunerea lor la monetăria statului era semnată de către Seau, președintele cămării ardelene, un om al finanțelor austriece (3 martie, 1702)⁷⁵ după ce, în prealabil, din porunca Guberniului, la Alba Iulia au fost inventariate și măsurate odoarele lui Duca, în prezența împuternicitului domnului din Moldova, Elia Mignat, valoarea lor fiind apreciată la 1.492,5 galbeni⁷⁶. Persoanele nominalizate ca deținătoare de bunuri din tezaurul lui Duca erau: guvernatorul Bánffi György⁷⁷, Macskási Boldizsár, doamna baronesă Haller⁷⁸, Bethlen Gergely⁷⁹, Bethlen Elek, Apor István⁸⁰, Judita Veér, văduva lui Teleki Mihai cu 2 buc.

⁷⁴ MNL-OL, F.43, rola microfilm nr. 45856.

⁷⁵ MNL-OL, F.46, nr. 541/17012.

⁷⁶ MNL-OL, F.46, nr. 540/1702, rola microfilm nr. 37293; Anexa nr. 3.

⁷⁷ Membru al delegației care a condus Transilvania (1685–1690).

⁷⁸ Sara Buicescu, fiica boierului din Țara Românească, Preda Buicescu, și a lui Szalánci Anna, căsătorită cu Székely László, apoi, din 1702, cu Haller István, membru al Guberniului. Suzana Andea,

Acest moment de restituire parțială a bunurilor fusese precedat de un decret imperial (17 februarie 1702, Viena)⁸¹ prin care se stabilea un termen de trei luni pentru a fi aduse în fața Cancelariei ardelene actele regelui Poloniei și ale actualului domn al Moldovei referitoare la drepturile lor asupra banilor lui Duca, iar Cancelariei i se cerea să prezinte *lytri sumam* la Tezaurariat. Practic curtea imperială a declanșat în paralel două acțiuni. Pe de o parte, recuperarea bunurilor risipite în Transilvania, pe de altă parte, susținerea prin acte a pretențiilor ridicate de curtea Poloniei și de către urmașii lui Gheorghe Duca. Termenul de trei luni anunțat în februarie nu a fost respectat de către nicio parte, astfel că se revine (11 mai 1702)⁸² acordându-se alte două luni pentru prezentarea actelor. Se pare că urmașii lui Duca au îndeplinit această cerere (15 iunie 1702)⁸³, în timp ce partea polonă primește în august 1702⁸⁴ un alt termen de amânare de două luni, fiind informate ambele părți de către Cancelaria aulică a Transilvaniei de această nouă prorogare.

Demersuri similare au fost făcute pe plan intern cu scopul recuperării bunurilor. Un decret imperial (16 august 1702, Viena)⁸⁵ reiterea porunca anterioară din februarie: să fie adunate imediat bunurile și să fie depuse la Tezaurariat, în caz contrar se prevedea intervenția cu forța militară pentru recuperarea lor. Reprezentanții stărilor adunați la Sibiu (5 septembrie 1702, Sibiu)⁸⁶, sub presiunea militară a lui Rabutin, decid să ceară intervenția guvernatorului Bánffy, care să solicite familiei Teleki și lui Mihail Apafi II să se prezinte la dietă în chestiunea banilor lui Duca. A urmat evident reacția familiei Teleki față de cererea de restituire a bunurilor. Un protest al acesteia înaintat la Dietă, dar și la Guberniul Transilvaniei (23 septembrie 1702)⁸⁷ solicita o cercetare asupra felului în care au fost folosiți banii în cauză. Cei care s-au cheltuit pentru folosul țării nu-i pot fi imputați, făcându-se referire la declarația lui Macskási referitoare la acest subiect. În memoriul său, văduva lui Teleki Mihai, Judit Veér, adresat generalului Rabutin (13 septembrie 1702)⁸⁸, solicita protecția acestuia și o judecată dreaptă cu privire la cele ce i se cer. A urmat în scurt timp (19 septembrie 1702)⁸⁹ reacția generalului

Avram Andea, *Familia Szalánczi-Buicescu (sec. al XVII-lea)*, „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, XXXVIII (1998–2000), p. 36–72.

⁷⁹ Membru în Consiliul princiar (1678–1690); mare căpitan al Făgărașului, al scaunului Odorhei; mare general al Transilvaniei (1691) etc.

⁸⁰ Membru al delegației care a condus Transilvania (1685–1690); jude regal al scaunelor Ciuc, Giurgeu și Cașin; mare tezaurar al Transilvaniei; arendator al bunurilor fiscale.

⁸¹ MNL-OL, F.46, nr. 311/1702, rola microfilm nr. 37292.

⁸² MNL-OL, F.46, nr. 325/1702, rola microfilm nr. 37292; B.15 (*Erdélyi Kancellaria Liber decretorum et politicorum expedita*), p. 632–633.

⁸³ MNL-OL, F.43, p. 312–313, rola microfilm nr. 45856.

⁸⁴ MNL-OL, B.15, p. 733; F.46, nr. 268/1703, rola microfilm nr. 37292.

⁸⁵ MNL-OL, F.46, nr. 336/1702, rola microfilm nr. 37292.

⁸⁶ MNL-OL, F.43, p. 775.

⁸⁷ MNL-OL, F.46, nr. 468, 548, 549, 551, 552/1702, rola microfilm nr. 37293.

⁸⁸ MNL-OL, F.46, nr. 550/1702, rola microfilm nr. 37293.

⁸⁹ MNL-OL, F.46, nr. 550/1702, rola microfilm nr. 37293.

care solicita guvernatorului măsuri, pentru că nu este drept ca doar familia Teleki să restituie bunurile, fiecare dintre cei care și-au însușit din tezaur trebuie să le înapoieze. Un memoriu a fost înaintat și împăratului Leopold de către aceeași Judit Veér, în numele său și al celor 12 copii⁹⁰, în care arăta că i s-au pretins pe nedrept plata a 12.000 de galbeni (banii lui Duca) și dobânda aferentă lor. Recunoaște că Teleki Mihai a luat două lanțuri în valoare de aproximativ 200 galbeni, pe care însă le va restitui. Susține că banii în totalitatea lor au fost dați lui Ugron, ce era atunci perceptor general, că 7.000 galbeni au fost dați de către Macskási în contul tributului, 5–6.000 galbeni au fost dați generalului Scharfenberg și tovarășilor săi, iar restul banilor au fost folosiți pentru plata *militiae aulicae principis Apafi*.

Între timp, în intervalul 21–28 septembrie 1702⁹¹, au fost solicitate opiniile reprezentanților celor trei națiuni (unguri, secui și sași) față de problema plății banilor lui Duca. Opiniile majoritare au fost că nu există dovezi clare pentru felul în care s-au cheltuit banii, că ei au fost duși de Teleki acasă, la Sibiu, că familia lui a beneficiat de pe urma lor. Dacă nu se poate dovedi cu acte ce sumă a fost luată din tezaur pentru țară, atunci urmașii lui Teleki Mihai, principalii beneficiari ai tezaurului, să plătească. Aceste opinii au fost prezentate guvernatorului solicitându-se și un răgaz pentru cercetări care să descopere adevărul. Se pare că Bánffy s-a raliat acestor opinii, scriind în acest sens Cancelariei aulice⁹². Cei care au luat banii să și plătească, așa și Teleki să restituie cât a luat. Stările nu pot fi constrânse pe loc cu plata unei astfel de sume și este nevoie de timp pentru investigare. Care a fost opinia cancelariei față de acest subiect.⁹³ Este adevărat că au fost folosiți circa 6.000 galbeni cu acordul stărilor *pro militia principis M Apafi, tunc ad Orsovam mittenda*, că Teleki a folosit banii și în interesul public, dar că totuși este necesară o plată anticipată de 3.000 galbeni pe care guvernatorul să-i adune din venitul public.

Dispoziția dată de *Consilium Bellicum* la 21 octombrie 1702⁹⁴ către generalul Rabutin a precipitat lucrurile și a obligat luarea unor măsuri concrete. Potrivit acestei porunci, urma ca să se meargă cu cavaleria pentru ca odoarele lui Duca să fie căutate la văduva lui Teleki și la urmașii lui Teleki Mihail. Dispoziția a fost urmată de un decret imperial din 12 decembrie 1702⁹⁵ ce dispunea aceleași măsuri. În ianuarie 1703, probabil sub presiunea poruncilor primite, consilierii guberniali discută subiectul banilor lui Duca⁹⁶, presupunând că s-a obținut o amânare în punerea în practică a celor de mai sus.

⁹⁰ MNL-OL, F.46, nr. 339/1702, rola microfilm nr. 37292.

⁹¹ MNL-OL, F.46, nr. 546/1702, rola microfilm nr. 37293.

⁹² MNL-OL, F.46, nr. 558/1702, rola microfilm nr. 37293.

⁹³ MNL-OL, F.46, nr. 437/1703, rola microfilm nr. 37294.

⁹⁴ MNL-OL, F.46, nr. 550/1702, 398/1702, rola microfilm nr. 37292.

⁹⁵ MNL-OL, F.46, nr. 342/1702, rola microfilm nr. 37292.

⁹⁶ MNL-OL, F.43, p. 882.

Pe ordinea de zi a discuțiilor purtate de cei întruniți în dietă (21 martie 1703)⁹⁷, la punctul opt se specifică: *Lytrum principis Ducae quis solvit ?* Potrivit însemnărilor unor participanți, unii au voit să pună plata banilor lui Duca exclusiv în seama familiei Teleki⁹⁸. Un chestionar minuțios întocmit în 17 puncte super *lytro Moldavico principis Ducae*⁹⁹ încerca să stabilească cât mai exact împrejurările aducerii răscumpărării lui Duca în Transilvania, cine a preluat, inventariat, cântărit bunurile; dacă stările au fost de acord cu luarea bunurilor; cine a solicitat luarea lor; dacă s-a făcut o evidență cu ce s-a dat, cui, cât; dacă este chitanță; dacă a existat o poruncă a principelui pentru preluare; dacă nu a fost de acord principele cu acest fapt; dacă a luat și principele cât, în ce fel; cine a poruncit închiderea vistiernicului Anastasie; cine a dispus eliberarea lui; dacă familia Teleki a luat cea mai mare parte a tezaurului; dacă familia Teleki este vinovată. Nu am găsit, din păcate, răspunsurile date de cei interogați. Știm doar că la 19 aprilie 1702¹⁰⁰ erau plătiți 8 florini diecilor care s-au ocupat de cercetarea odoarelor lui Duca.

Presiunea pusă asupra dietei în primăvara anului 1703 a determinat luarea primelor măsuri concrete de restituire către urmașii din Moldova ai răposatului domn Gheorghe Duca. Problema esențială acum nu o mai forma cuantumul tezaurului, ci stabilirea celui care face plata și în ce interval de timp. Declarația reprezentanților celor trei națiuni întrunite în dieta generală, exprimată printr-un act oficial (5 aprilie 1703)¹⁰¹, prevedea faptul că pe parcursul unui an ele se obligau să achite suma de 18.000 galbeni domnului din Moldova, Constantin Duca¹⁰², succesorul răposatului domn Gheorghe Duca, mai puțin odoarele care fuseseră restituite. A fost trimis Nagy Sigismund ca sol la domn cu instrucțiuni clare referitoare la tratativele aferente acestui subiect. Punctul de vedere al ardelenilor¹⁰³ a fost să trimită 3.000 galbeni într-o primă tranșă, urmând ca restul banilor să fie restituiți pe parcursul anului, la termene convenite, după ce se vor aduna de la Teleki. Din raportul solului revenit din Moldova (20 mai 1703)¹⁰⁴, rezultă că Duca nu a agreat propunerea adusă și a solicitat plata integrală și urgentă a banilor fără alte amânări, astfel că stările sunt nevoite să întocmească o altă *assecuratio*¹⁰⁵

⁹⁷ MNL-OL, F.46, nr. 431/1702, rola microfilm nr. 37292.

⁹⁸ Nagy Gyula, *Czegei Vass György és Vass László naploi, 1659-1739*, în M.H.H., seria *Scriptores*, vol. XXX, Budapest, 1896.

⁹⁹ SJAN Cluj, P.O. Bistrița, nr. 21441; Hurmuzaki Eudoxiu, *Documente privitoare la istoria Românilor*, XV/2, București, 1913, p. 1492 [infra: Hurmuzaki-Densușianu].

¹⁰⁰ MNL-OL, F.43, p. 923, rola microfilm nr. 45856.

¹⁰¹ MNL-OL, F.46, nr. 555/1703, rola microfilm nr. 37293; Hurmuzaki-Densușianu, XV/2, p. 1500–1501.

¹⁰² Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediția a II-a, București, Iorgu Iordan București, 1959, p. 17.

¹⁰³ MNL-OL, F.46, nr. 429/1703, rola microfilm nr. 37292; F.43, p. 403–404, rola microfilm nr. 45856.

¹⁰⁴ MNL-OL, F.43, p. 933, rola microfilm nr. 45856.

¹⁰⁵ MNL-OL, F.43, p. 974, rola microfilm nr. 45856 (textul era trimis pentru semnături cu rugămintea de a fi pus în plic pentru a nu se murdări).

pentru plata lor. Între timp domnia lui Constantin Duca pe tronul Moldovei s-a apropiat de final, așa că soarta a fost din nou favorabilă ardelenilor în legătură cu restituirea banilor. De altfel, probabil la curent cu cele petrecute în Moldova, la 16 iulie 1703¹⁰⁶ comitele Pekri Lőrinc, în numele națiunii secuiești a ridicat o întâmpinare (*protestatio*), susținând că au fost siliți să pună pecetea pe scrisoarea de asigurare (*assecuratio*) prezentată pentru plată, contrar voinței lor. Națiunea secuilor nu este de acord cu plata banilor lui Duca risipiți prin țară, nu poate fi obligată la plata lor. Probabil că și restul reprezentanților au avut opinii similare, mai ales că dispăruse insistența din partea autorităților.

Cu acest moment din vara anului 1703, subiectul recuperării tezaurului lui Duca, depus și risipit în Transilvania, a ajuns într-un con de umbră. Schimbarea de pe tronul Moldovei a redus presiunea asupra ardelenilor, dar nu a dispărut. Zvonul că fiul lui Gheorghe Duca va fi repus pe tronul Moldovei (5 septembrie 1707)¹⁰⁷, ajuns în anturajul guvernatorului, nu a fost primit cu prea mare bucurie. Se știa că acesta a pretins și pretinde cei 15.000 de galbeni pe care i-ar fi folosit ardelenii pe nedrept. În timp, nerestituirea lor a generat pierderi ardelenilor cărora le-au fost confiscate și reținute bunuri și animale la vama cu Moldova în contul lor. De perioada domniei lui Mihai Racoviță în Moldova se leagă existența unor mențiuni legate de acest subiect. Se pare că a fost discutat la Guberniu în anul 1709¹⁰⁸, dar și în anul 8 aprilie 1721¹⁰⁹, de unde rezultă că recuperarea banilor lui Duca ar fi fost cesionată unor creditori¹¹⁰. Nu știm când s-a pus punctul final și dacă au fost înapoiți vreodată banii urmașilor lui Duca.

Concluzii

Banii domnului Moldovei, Gheorghe Duca, aduși și apoi reținuți în Transilvania, au făcut istorie în epocă. Pretinși de Jan Sobieski, regele Poloniei, drept recompensă pentru eliberarea domnului luat de ei în captivitate, au fost adunați de familia Duca la Constantinopol, de la diverși creditori. În pofida unor aserțiuni susținute la un moment dat de ardeleni în fața Porții, polonezii nu au intrat în posesia lor. Revendicarea răscumpărării a fost continuată și după moartea lui Sobieski la curtea imperială din Viena, dar în lipsa susținerii cu acte a cererilor înaintate nu a avut sorți de reușită.

¹⁰⁶ MNL-OL, F.46, nr. 252/1703.

¹⁰⁷ *Wesselényi István, Sanyarú világ, Napló 1703–1708*, vol. II (1707–1708), közzéteszi: Demény Lajos, Magyar András, Bukarest, Kriterion, 1983, p. 291.

¹⁰⁸ MNL-OL, F.46, nr. 20/1709, rola microfilm nr. 37296.

¹⁰⁹ MNL-OL, F.46, nr. 548/1702, rola microfilm nr. 37292.

¹¹⁰ Laurențiu Rădvan, *Cu privire la cămătarii turci din orașele Moldovei și practicile lor (a doua jumătate a sec. XVII – a doua jumătate a sec. XVIII)*, în vol. *Orașele, orășenii și banii: atitudini, activități, instituții, implicații (sec. XVI–XX)*, editori: Laurențiu Rădvan și Bogdan Căpraru, Iași, 2011, p. 180–205.

Tezaurul lui Gheorghe Duca a tentat și pe turci, dar fără șanse de succes. Abili, ardelenii au navigat cu succes între cei doi pretendenți, sesizând oportunitatea ivită. Nu se putea verifica de către părți adevărul aserțiunilor lor în contextul politic și militar al acelor ani. Astfel au invocat dispoziții anterioare venite de la Poartă și respectarea lor ca buni supuși ai acesteia, respectiv, ar fi dat polonezilor banii ceruți.

Insistența urmașilor lui Duca pentru recuperarea celor 18.000 de galbeni la curtea imperială din Viena are ca rezultat presiunea politică, dublată în final de cea militară pentru obținerea lor. În 1703, după aproape două decenii, s-a ajuns într-o etapă în care ardelenii recunosc integral suma depusă și, după mai multe tratative par a fi dispuși să restituie banii lui Gheorghe Duca, fără ca aceasta predare să se mai întâmple efectiv vreodată.

Cercetările minuțioase întreprinse în epocă au indicat faptul că nobilimea din Transilvania, în special cei care au deținut funcțiile de membri ai Consiliului princiar și ai Delegației care au condus Principatul în intervalul 1685–1690, în frunte cu Mihail Teleki, au beneficiat de banii și de odoarele fostului domn. Nu a rămas neimplicat nici Bánffy, primul guvernator al Transilvaniei, numit de noua putere austriacă. A fost invocat faptul că banii au fost folosiți în interesul țării: plata tributului, plata soldaților lui Apafi, plata generalilor imperiali. Atunci când au fost solicitate actele doveditoare ale celor spuse, lucrurile au intrat în impas. O vreme a funcționat solidaritatea între cei implicați, îndeosebi până la moartea lui Mihail Teleki. Ulterior, treptat, anumite lucruri au ieșit la iveală și, cum autoritatea lui Mihail Teleki dispăruse, s-a încercat să se atribuie exclusiv familiei sale vina însușirii bunurilor. A fost nevoie de intervenția în forță a Vienei pentru a obliga stările la plata banilor cheltuiți pentru binele comun al țării și recuperarea odoarelor și banilor însușiți de diverse persoane. Între aceștia se aflau 2,5 mii de taleri dați generalului Piccolomini, 3.000 taleri generalului Veterani, 6–7 mii galbeni pentru tributul Porții. O parte din obiectele prețioase ajunseseră în posesia urmașilor defunctului domn, dar banii luați de la creditorii de la Poartă nu au putut fi recuperați.

ANEXA nr. 1*1695 (ante 5 mai)*

Sacratissima Romanorum Imperator et Hungarorum bonorumque Regia Majestatis

Ioannes Constantinus Duca actu Princeps terrarum Moldaviae, Stephanus Duca, ipsius frater, Helena, Maria, Elisabeth, Anastasia nati et liberae piae memoriae Ioannis Duca Principae terrarum Moldaviae humillimi et devotissimi servi ac incolis ? Maiestatis Vestrae Sacratissimae prostrati ad pedes eiusdem Maiestati Vestrae humil exponat, quod Ioannes Duca eorum parens existens princeps Moldaviae post obsidionem Viennae captus a polonis et Leopolim in mancipio ductus, convenerat pro redemptione sua ipsis dare polonis octodecem millia aureorum id circo 18000; quam summam pecuniarum principissa Anastasia ipsius Ioannis Duca, mater eorum, manens Constantinopoli acceperat illam summam pecuniarum a mercatoribus Constantinopolitanis cum usura et transmiserat per suum thesaurarium Anastasium, qui postquam pervenerit cum pecuniis ad civitatem Transylvaniae dictam Bistrica; audita morte Ioannis Duca principis, eorum parentis in Polonia, ipse Anastasius mansit cum pecuniis in eadem civitate Bistrica ad novum mandatum principissae Anastasiae Constantinopoli. Transylvani autem nonnulli, quorum nomina separatim sunt scripta et remissa ad Vestram Maiestatem Sacratissimam audientes mortem Ioannis Duca principis in Polonia et summam pecuniam manentem in Bistrica vi acceperunt dictam summam pecuniarum absque ulla iusta causa, cum nil oratores debeant illis Transylvanicis supplices et devot orant et precantur Maiestatem vestram Sacratissimam ut habeant oratores justitiam et, mandet Transsilvanicis reddi summam nominata supra pecuniarum acceptatas.

Datum (...) gratia (...)

L.S Ioanne Constantinus Duca vaivoda vaivoda terrae Moldaviae

Helena (cu chirilice) Maria (cu chirilice) Elisabeth (cu chirilice) Anastasia (cu chirilice)

MNL-OL. F.46, nr.122/1696

Specificatio causae Celssissimi Terrae Moldaviae Principis de pecunia.

Anno 1695 mai 25. Illustrissimi quondam Michael Teleki misit et accepit a thesaurario Celssissimi principis Duca pecuniae<...> cujus summe est 14.000 m aureorum paratha pecuniae.

– 4.000 drachmi auri scilicet 2.000 in ducatus, utriusque aureis.

– 400 aurei ad supplementum drachme ita ut tota summa sit 18 000 aureorum.

Personibus a quibus raptam et demissam esse supradictam pecuniam ... sunt infrascripti;

Primus Michael Teleki auctor talis redemptionis, Ladislaus Szekel, Gregorius Bethlen, Alexius Bethlen, Stephanus Apor, Stephanus Nalaczi, Petrus Alvinczi, Paulus Inczedi.

<Pe o altă foaie, însemnare din Cancelarie>: Series Transilvanorum qui acceperunt summam 18.000 ducatorum Ioannis Duca.

MNL-OL, F.46, nr.122/1696.

1695 mai 5, Löwenburg

Leopoldus, divina favente clementiam electus Romanorum Imperator, semper Augustus

Generosi, egregii, prudentes et circumspetti fideles dilecti. Ex adiacentibus litterarum paribus uberius intelligetis, nobis modernum principem Moldaviae Ioannem Constantinum Duca unicum fratre suo Stephano et sororibus conquestm esse. Summam illam 18000 aureorum, quam mater ipsorum principissa Anastasia pro lytro et redemptione parentis eorum in Polonis in liberatione civitatis nostrae Viennensis in captivitate ducti per thesaurarium suum Anastasium transmittere statuisset, huic vero iisdem cum pecuniis Transylvaniam ingresso et interea audito obitu nominati Principis ulterius praefatae principissae mandatum in civitate Bistrica expectanti a quibusdam

Transylvanis nominatim vero Michaelae Telechi, Ladislao Szechel, Gregorio Bethlen, Alexio Bethlen, Stephano Apor, Stephano Nalaczi, Petro Alvinczi et Paulo Inczedi absque causa et debito vi apprehensam atque demptam fuisse.

Proinde nos pro administranda justitia contra specificatos pecuniam raptos et demandanda illarum restitutione supplex imploravit.

Cum itaque minime debeat similes violentias et spolia (...) patriae, idcirco vobis ... demandamus ut super dicto facto debito ordo inquiratis et (...) pro rei (...) celerea et (...) administratis justitiam, ne praefati principi ulterius conquerendi in ista causa et (...).

Datum in arce nostra Lovenburgi, die quinta mensis May, anno 1695,

Leopol

MNL-OL, F.46, nr.122/1695.

Anexa nr. 2

<1702, Din registrul răposatului vistiernic Anastasie.>

1685 die 25 ianuarii; Jöttem Brassoban Constantinopolybol s megtartoztatot 45 napok alatt Brassoban Theleki Mihaly, kinek hoztam az vajdánétól ajándékban hatvan tallert, aranyas materiat, aranyas kis keszkenőt, pattyolatot harmincz tallerert.

– Die 1 Martii. Vittek engemet Fogarasban s tartatott ott tiz napok alatt Theleki Mihaly, mind csak nusztoakat kért töllem ajandekban s jöven akkor Muszka orszagbol kereskedő emberek vásároltam 40 pár nusztot taller 1200 s adtam Thelekinek s ugy bocsatot el engemet s mentem Besztercere. Küldöttem asztán embert Dukahoz, Lengyel országban, lassam életben vagyon e vagy nincs. Viszsa jöt az ember Lengyelországból s hozzá nekem az hirt , hogy meg holt az vajda Besztercere.

– Die 25 Mai. Küldött Theleki Mihaly Besztercere s el vették az Duka vajda tizenyolcz ezer aranyat s engemet vittek Fejérvárra s aresztumban tetteké onnat Rhadnotra, ismet Szebenben s az utan Safenberg be jöven akkor it Szebenben tartottak engemet. Szebenből Fogarasra s Szekely Laszlot kértem kerje Theleki Mihalyt engemet bocsásson el, szegeny maradtam, az után ismét kért Theleki Mihly szaz levelszkofiumot nem volt nekem tehetsegem hogy adhassak, hanem Szekely Laszlot kértem s ugy adtam harmincz level szkofiumot magam egyetmasomat eladván vettem s ugy bocsatott el...

Ezek felet Szekely Laszlonak adtam egy himzest belest taller 126

MNL-OL, F.46 nr.553/1702

Anexa nr. 3

Anno domini 1702 die 3 Martii

Ex mandato Excelsi Gubernii Regii ponderata sunt clenodia principis Moldaviae Duca, quorum mensura et pondus, iuxta contingentiam monetae aureae sequitur in hoc modo:

- 1mo Excelentissimi dni dni gubernatoris nro 362
- 2do domini Balthasarius Macskási ... nro 240
- 3 dominae baronissae Haller ... nro 243
- 4 domini generalis Gregorii Bethlen ... nro 218
- 5 domini Alexii Bethlen ... nro 129
- 6 domini Illustrissimi comitis Apor ... nro 20 ½

- 7 dominae comitisse Telekianae ... nro 191
 - 8 dominae comitisse Telekianae altera ... nro 89
- Generalis summa fecit 1492 ½

Que omnia iuxta praemissam Excelsum Gubernium Regium mandatum memorata mensurata in quendam fasciculum sindone nigra involuta, obsignavimus Excellentissimi domini domini Gubernatoris et reverendi domini Helia Mignat uti procuratoris antedicti principis Moldaviae in area lignea includentes, signavimus ac in Cassam Caesaream sub dispositionem Illustrissimi domini comitis Seau, tanquam sucesor commissariarum locavimus. Super quibus testamur praesens sigillis et subscriptionibus nostris.

Alba Juliam, die 3 Martii 1702

Coram nobis abbate Helia Mignati L. S et Stephanus Recsey, Excelse Gubernium Regii Transilvanici postarum praefecto L.S m.p.

MNL-OL, F.46, nr. 540/1792